

دوره‌های ایقاعی در رسالات موسیقی صفی الدین اورموی

احسان رئیسی

ایمیل:

چکیده:

ehsan1raeisi@gmail.com

ehsanraeisi@halic.edu.tr

وابستگی:

مدرس دانشگاه هالیج (خلیج)
/کنسرواتوار/گروه موسیقی ترکی

صفی الدین اورموی که با تالیف آثار ارزشمند، آرایه‌ی نظریات جدید و نوآوری‌ها در نظریه‌ی موسیقی شرق، به عنوان بنیانگذار دوره جدیدی در تاریخ نظریه موسیقی شرق شناخته می‌شود، در مدرسه مستنصریه بغداد به فراگیری علوم ریاضیات و موسیقی و همچنین در علوم عقلی، ادبیات، تاریخ، نجوم، خوشنویسی و فقه پرداخت. او در دوره‌ای که زندگی می‌کرد با جلب توجه مقامات دولتی، در دوران مستعصم بالله به عنوان مستنسخ کتابخانه‌ی دربار عباسی و در دوران ایلخانان به عنوان رئیس دیوان انشا برگزیده شد. او که با لقب "صاحب الادوار" شناخته می‌شود، به واسطه‌ی آرایه‌ی نظریات جدید و نوآوری در دو اثر ارزشمندش با عنوان‌های *الادوار فی الموسیقی* (کتاب الادوار) و *الرساله الشرفیه فی النسب التألیفیه* (*الرساله الشرفیه*) به عنوان منبعی معتبر در بسیاری از آثار تاریخ موسیقی و نظریه‌ی موسیقی که به زبان‌هایی نظیر عربی، ترکی و فارسی نوشته شده‌اند مورد استناد قرار گرفته است. بررسی محتوای آثار اورموی نشان می‌دهد که او اطلاعات دقیقی در مورد موضوعاتی مانند تعریف نغمه و خصوصیات آن، دساتین (پرده‌ها)، ابعاد و نسبت‌های آنها، اجناس و نسبت‌های آنها، ادواره مشهوره، کوک‌های عود و دوره‌های ایقاعی ارائه داده است. هدف این مقاله، که ماهیت توصیفی-تحلیلی دارد و داده‌های آن از طریق روش‌های کتابخانه‌ای و تحلیل موسیقایی گردآوری شده، بررسی دوره‌های ایقاعی و روش‌های توصیف این دوره‌ها در دو اثر اورموی، یعنی *کتاب الادوار* و *الرساله الشرفیه* و تبیین آن‌ها با سیستم نت نویسی امروزی است. در نتیجه این تحقیق، مشخص شده است که اورموی، دوره‌های ایقاعی ثقیل اول، ثقیل ثانی، خفیف ثقیل، ثقیل رمل، رمل، خفیف رمل، مضاعف رمل، هزج، فاختی و فاختی زاید که در *کتاب الادوار* و *الرساله الشرفیه* مورد بحث قرار گرفته‌اند را به دو روش مختلف، با استفاده از روش اتانین و افعال عروضی توضیح داده است. نکته مهم دیگر این است که بین برخی ازدورهای ایقاعی که در دو اثر اورموی شرح داده شده‌اند، تفاوت‌هایی از حیث ارزش واحد زمانی در هر میزان یک دور و تفاوت‌هایی در چینش و یا الگوی دوره‌های ایقاعی با ارزش واحد زمانی مشترک وجود دارد. دوره‌های ایقاعی خفیف ثقیل، خفیف رمل و هزج در دو اثر فوق با ارزش‌های زمانی متفاوتی توضیح داده شده‌اند، در حالی که دوره‌های ایقاعی رمل، هزج (شکل دوم) و فاختی، با وجود داشتن ارزش‌های زمانی یکسان، با الگوهای متفاوتی توصیف شده‌اند. علاوه بر این تفاوت‌ها، مشخص شده است که دور ایقاعی ثقیل اول در هر دو اثر دارای ارزش زمانی و الگوی یکسانی می‌باشد. همچنین، دور ایقاعی ثقیل که در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۸ واحد زمانی توضیح داده شده است، در *کتاب الادوار* نیز با همان الگو اما مساوی با دو دور از آن برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی شرح داده شده است.

کلمات کلیدی: صفی الدین اورموی، موسیقی، رسالات موسیقی، تاریخ موسیقی، ایقاع.

استناد (آپا):

رئسی، ا. دوره‌های ایقاعی در رسالات موسیقی صفی الدین اورموی. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک"

سال ۰۳، شماره ۰۸، تابستان ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Rhythmic Cycles in Şafî al-Dîn al-Urmawî 's Musical Treatises

Ehsan Raisi

Email:

ehsan1raeisi@gmail.com

ehsanraeisi@halic.edu.tr

Affiliation:

Lecturer at Halic University /
Conservatory / Turkish Music
Group

Abstract:

Şafî al-Dîn al-Urmawî, renowned for his seminal works, innovative theories, and contributions to Eastern music theory, is regarded as the founder of a new era in the history of Eastern musical thought. He studied mathematics, music, rational sciences, literature, history, astronomy, calligraphy, and jurisprudence at the Mustansiriyya Madrasa in Baghdad. During his lifetime, he gained the attention of state officials and was appointed as a manuscript scribe (mustansikh) at the Abbasid court library under Khalifa al-Musta'sim bi-llah and later as the head of the chancery (diwan al-insha') during the Ilkhanate period. Known by the epithet "Şāhib al-Adwār", al-Urmawî is frequently cited as an authoritative source in numerous works on music history and theory written in Arabic, Turkish, and Persian, owing to his groundbreaking theories and innovations presented in his two major treatises: al-Adwār fî al-Mūsîqî (Kitāb al-Adwār) and al-Risāla al-Sharafiyya fî al-Nisab al-Ta'lîfiyya (al-Risāla al-Sharafiyya). An analysis of al-Urmawî's works reveals his precise knowledge of topics such as the definition and characteristics of naghme (musical tones), dastan (musical notes), their intervals and proportions, ajnās and their ratios, adwār mashhūra (well-known cycles), Ud tunings and adwār Iqā'î (cycles rhythmic). This study, which adopts a descriptive-analytical approach and relies on library research and musicological analysis, examines the Iqā'at (rhythmic cycles) and their descriptions in al-Urmawî's two works Kitāb al-Adwār and al-Risāla al-Sharafiyya and interprets them using modern musical notation. The findings demonstrate that Urmawî explained the following rhythmic cycles—saghil awal, saqil sani, khafif saqil, saqil ramal, ramal, khafif ramal, muḍa'af ramal, hazaj, fakhti, and fakhti zaid—using two distinct methods: the atanin system and prosodic (af'al 'aruḍi) terminology. A key observation is that there are discrepancies between some of the rhythmic cycles described in Urmawî's two works, both in terms of the temporal unit value within each cycle and in the arrangement or pattern of cycles sharing the same temporal unit. For instance, the cycles khafif saqil, khafif ramal and hazaj are described with differing temporal values in the two texts, whereas ramal, hazaj (second form), and fakhti, despite having identical temporal values, are presented with distinct patterns. Furthermore, the saqil awal cycle maintains the same temporal value and pattern in both works. Additionally, the saqil sani cycle, described in al-Risāla al-Sharafiyya as equivalent to 8 temporal units, is presented in Kitāb al-Adwār with the same pattern but as two consecutive cycles totaling 16 temporal units.

Keywords: Şafî al-Dîn al-Urmawî, music, music risala, music history, cycles rhythmic.

CITATION (APA):

Raisi, E. Rhythmic Cycles in Şafî al-Dîn al-Urmawî 's Musical Treatises. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 08, Summer 2025, ISSN: 3041-8690.

Səfiəddin Urməvinin Musiqi Risalələrində Ritmik Dövrələr

Ehsan Raeisi

E-poçt:

ehsan1raeisi@gmail.com

ehsanraeisi@halic.edu.tr

Mənsubiyyət:

Mühazirəçi Halic
Universiteti/Konservatoriya/T
ürk Musiqisi Kafedrası

Xülasə:

Səfiəddin Urməvi, qiymətli əsərlərin müəllifi, yeni nəzəriyyələrin təqdimatçısı və Şərq musiqisi nəzəriyyəsində innovasiyaları ilə Şərq musiqisi tarixində yeni bir dövrün banisi kimi tanınır. O, Bağdadın Müstənsiriyyə məktəbində riyaziyyat, musiqi elmi, həmçinin əqli elmlər, ədəbiyyat, tarix, astronomiya, xəttatlıq və fəhri sahələrində təhsil almışdır. Yaşadığı dövrdə dövlət rəsmilərinin diqqətini cəlb edən Urməvi, Müstəsim-Billah dönməndə Abbasilər saray kitabxanasının müstənsixi (nüsxəçi), Elxanilər dövründə isə Divan-ül İnsanın rəisi təyin edilmişdir. "Sahib-ül Ədvar" ləqəbi ilə tanınan Urməvi, iki əsas əsəri olan "*əl-Ədvar fi-l Musiqi*" (*Kitab-ül Ədvar*) və "*ər-Risalətüş-Şərəfiyyə fi-n Nisbət-it-Tə'lifiyyə*" (*ər-Risalətüş-Şərəfiyyə*) vasitəsilə təqdim etdiyi yenilikçi nəzəriyyələrə görə ərəb, türk və fars dillərində yazılmış musiqinin tarixi və nəzəriyyəsinə dair əsərlərdə etibarlı mənbə kimi istinad edilmişdir. Urməvinin əsərlərinin təhlili göstərir ki, o, səsin tərfi və xüsusiyyətləri, dəstanlar (pərdələr) və onların ölçüləri, cinslər və nisbətləri, aralıq və nisbətləri məşhur dövrələr, udun köklənməsi və iqayi (ritmik) dövrələr kimi mövzular üzrə dəqiq məlumatlar vermişdir. Bu məqalənin məqsədi təsviri-təhlili xarakter daşıyan və kitabxana araşdırmaları ilə musiqili təhlil metodları vasitəsilə toplanmış məlumatlar əsasında Urməvinin "*Kitab-ül Ədvar*" və "*ər-Risalətüş-Şərəfiyyə*" əsərlərində iqayi dövrələri tədqiq edib onların müasir not yazısı sistemi ilə izahını araşdırmaqdır. Araşdırma göstərir ki, Urməvi "*Kitab-ül Ədvar*" və "*ər-Risalətüş-Şərəfiyyə*" əsərlərində müzakirə etdiyi səqil-i əvvəl, səqil-i sani, xəfif səqil, səqil rəml, rəml, xəfif rəml, müzaaf rəml, həzəc, faxti və faxti zaid kimi ritmik dövrələri iki fərqli üsulla, yəni ətənin və əruz əf'alı vasitəsilə izah etmişdir. Digər vacib nəticə ondan ibarətdir ki, Urməvinin hər iki əsərində təsvir olunan bəzi ritmik dövrələr arasında zaman vahidlərinin sayı və ya eyni zaman vahidi daxilində düzülüş nümunələri baxımından fərqlər müşahidə edilir. Xəfif səqil, xəfif rəml və həzəc dövrələri hər iki əsərdə fərqli zaman dəyərləri ilə izah olunmuşdur. Rəml, həzəc (ikinci forması) və faxti eyni zaman vahidlərinə malik olsalar da fərqli nümunələrlə təqdim edilmişdir. Bu fərqlərə əlavə olaraq, hər iki əsərdə Səqil-i əvvəl dövrənin eyni zaman dəyərinə və nümunəsinə malik olduğu aşkar edilmişdir. Həmçinin, "*ər-Risalətüş-Şərəfiyyə*"də 8 zaman vahidinin dəyərinə bərabər olan Səqil dövrə "*Kitab-ül Ədvar*"da da eyni naxışla, lakin onun iki dövrəsinə bərabər, 16 zaman vahidinin dəyərinə bərabər təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: Səfiəddin Urməvi, musiqi, musiqi risalələri, musiqi tarixi, İqa

CITATION (APA):

Raeisi, E. Səfiəddin Urməvinin Musiqi Risalələrində Ritmik Dövrələr. Urməvi: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 08, Yay 2025, ISSN: 3041-8690.

Safiyüddîn Urmevî'nin Risâlelerinde İkâ'î Devirler

Ehsan Raisi

E-posta:

ehsan1raeisi@gmail.com

ehsanraeisi@halic.edu.tr

Üyelik:

Haliç Üniversitesi
Konservatuvarı Türk Müziği
Topluluğu Öğretim Görevlisi

Özet:

Şark musiki nazariyatı tarihinde telif ettiği kıymetli eserler ve ortaya koyduğu anlayış ve yöntemlerle yeni bir dönemin kurucusu olarak bilinen Urmevî, riyâzî ve mûsikî ilminin yanı sıra Bağdat'ta Müstansırıyye Medresesi'nde Aklî ilimler, edebiyat, tarih, ilm-i nücûm, hat ve fıkıhta kendini geliştirip yaşadığı devletler döneminde, devlet erkanının dikkatini çekerek, Müsta'sım-Billâh döneminde Abbasi sarayında kütüphane müstensihi, İlhanlı döneminde ise Cüveyni tarafından da Divan-ı inşa'nın başına getirilerek görev yapmıştır. "Sahibü'l-Edvar" lakabıyla anılan Urmevî, ortaya koyduğu yeni mûsikî anlayışı ve telif ettiği *Kitâbü'l-Edvâr* ve *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Te'lifiyye* adlı eserleri ile kendisinden sonra kaleme alınan birçok Arapça, Türkçe ve Farsça yazılan esere kaynaklık etmiştir. Urmevî'nin telif ettiği eserlerin içeriğine bakıldığında nağmenin tarifi ve özellikleri, perdeler, aralıklar ve oranları, cinsler ve oranları, meşhûr devirler, düzenler ve ikâ'î devirler gibi konular hakkında detaylı bilgiler verdiği anlaşılmaktadır. Betimsel nitelikli olup verilerinin kaynak tarama ve müziksel analiz yöntemleriyle elde edilen bu çalışmanın amacı, Urmevî tarafından *Kitâbü'l-Edvâr* ve *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Te'lifiyye* adlı eserlerde hangi ikâ'î devirlerin ele alındığı, ele alınan ikâ'î devirlerin hangi yöntemlerle tarif edildiğini inceledikten sonra bu ikâ'î devirleri günümüz nota yazım sistemiyle izah etmektir. Bu araştırma ve çalışmanın sonucunda Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr* ve *Risale-i Şerefiyye*'de ele aldığı Sakil-i Evvel, Sakil-i Sani, Hafif Sakil, Sakil Remel, Remel, Hafif Remel, Muzâ'af Remel, Hezec, Fâhtî ve Fâhtî-i Zâid ikâ'î devirlerini etânin yöntemi ve tef'ileleri kullanarak farklı iki şekilde izah ettiği anlaşılmıştır. Bir diğer önemli husus ise Urmevî'nin her iki eserinde de tarif ettiği bazı ikâ'î devirler arasında zaman değeri ve zaman değeri aynı olsa bile kalıpları açısından farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Hafif Sakil, Hafif Remel ve Hezec ikâ'î devirleri bahsi geçen iki eserde farklı zaman değerleriyle tarif edilmişken Remel, Hezec (ikinci şekli) ve Fâhtî ikâ'î devri de aynı zaman değerlerine sahip olmalarına rağmen farklı kalıplarla tarif edildiği tespit edilmiştir. Bu farklılıkların yanı sıra Sakil-i Evvel ikâ'î devrinin her iki eserde de aynı zaman değeri ve kalıba sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *Risale-i Şerefiyye*'de tarif edilen 8 zamanlı Sakil-i Sani ikâ'î devri *Kitâbü'l-Edvâr*'da aynı kalıpla ancak iki devrine eşit olarak, yani 16 zamanlı şeklinde tarif edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Safiyüddîn Urmevî, Mûsikî, Mûsikî Risâleleri, Mûsikî Tarihi, İkâ'î Devirler.

CITATION (APA):

Raisi, E. Safiyüddîn Urmevî'nin Risâlelerinde İkâ'î Devirler. Urmîye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 08, Yaz 2025, ISSN: 3041-8690.

مقدمه

صفی‌الدین عبدالمؤمن بن ابی‌المفاخر یوسف بن فاخر اورموی (م: ۶۹۳ ق)، با تالیف آثار ارزشمند، پایه‌ی نظریات جدید و نوآوری‌ها در نظریه‌ی موسیقی شرق، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلف‌های نظریه‌ی موسیقی شناخته می‌شود. رسالات موسیقی او با عنوان‌های *الأدوار فی الموسیقی* (کتاب *الادوار*) و *الرساله الشرفیه فی النسب التألیفیه* (رساله شرفیه) تا امروز به‌عنوان منبعی معتبر در بسیاری از آثار تاریخ موسیقی و نظریه‌ی موسیقی که به زبان‌هایی نظیر عربی، ترکی و فارسی نوشته شده‌اند مورد استناد قرار گرفته‌اند. پس از موسیقیدانان بزرگی چون کندی (م: ۲۵۲ ق)، فارابی (م: ۳۳۹ ق) و ابن‌سینا (م: ۴۲۸ ق)، اورموی به‌عنوان بنیان‌گذار دوره‌ی جدیدی در تاریخ نظریه‌ی موسیقی شرق (مکتب منتظمیه) شناخته می‌شود. او در رساله‌ی موسیقی خود با عنوان *کتاب الادوار*، برای نخستین بار به توصیف ۱۲ دور معروف عشاق، نوا، ابوسلیک (بوسلیک)، راست، عراق، اصفهان، زیرافکند، بزرگ، زنگوله، رهاوی، حسینی و حجازی و طبقات مربوط به آن‌ها پرداخته (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: برگ ۲۳؛ Raeisi ve Bulut, 2024: 214) و به همین دلیل، پس از او که با لقب صاحب‌الادوار شناخته می‌شود به رسالات موسیقی عموماً عنوان «کتاب ادوار» اطلاق شده است. همچنین، ردپای سیستم ۱۷ پرده‌ای (صدایی) او در بسیاری از آثار پس از او دیده می‌شود.

هدف این مقاله، پس از بررسی دوره‌های ایقاعی و روش‌های توصیف این دوره‌ها در دو اثر اورموی، یعنی *کتاب الادوار* و *الرساله الشرفیه* تبیین آن‌ها با سیستم نت نویسی امروزی است. این مقاله، که ماهیت توصیفی-تحلیلی دارد و داده‌های آن از طریق روش‌های کتابخانه‌ای و تحلیل موسیقایی گردآوری شده، صرفاً یک ترجمه نیست، بلکه به دلیل هدفش در تشریح دوره‌های ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. پژوهش‌های این مطالعه فرغی در راستای هدف مقاله، پس از ارائه‌ی اطلاعات کلی درباره‌ی زندگی اورموی و آثار تألیفی او، به منظور درک بهتر روش مورد استفاده در توصیف دوره‌های ایقاعی، اطلاعاتی درباره‌ی ارکان ایقاعی ارائه شده است.

۲. چارچوب مفهومی

در این بخش، پس از ارائه‌ی اطلاعاتی درباره‌ی اورموی و آثار تألیفی او، به توضیح ارکان ایقاعی پرداخته می‌شود تا روش اتانین و افعال عروضی مورد استفاده در توصیف دوره‌های ایقاعی اورموی با درک دقیق تری همراه گردد.

۲.۱. اورموی و رسالات موسیقی وی

اورموی در سال ۶۱۳ ق در اورمیه به دنیا آمد و در دوره‌ی مستنصر بالله (۶۴۰-۶۲۳ ق) برای تحصیل فقه شافعی به بغداد رفت. او در مدرسه‌ی مستنصریه بغداد، در علوم عقلی، ادبیات، تاریخ، نجوم، خوشنویسی و فقه به تحصیل پرداخت و دانش ریاضیات نظریه‌ی موسیقی را از کاتب خلیفه آموخت. اورموی که توسط أبو أحمد عبدالله بن منصور بن محمد المستعصم بالله (م: ۶۵۶ ق) به عنوان مستنسخ در کتابخانه‌ی دربار منصوب شده بود، گاهی با موسیقیدانان دربار نیز همکاری می‌کرد (Uygun, 2008: 479).

پس از حمله‌ی هولاکوخان به بغداد (۶۵۶ ق)، اورموی به عنوان ناظر اوقاف در دربار مشغول به کار شد. در این دوره، او از جایگاه اجتماعی بالایی برخوردار بود و به خانواده‌ی جویی نزدیک شد، تا اینکه به ریاست دیوان انشا منصوب گردید. پس از سقوط خانواده‌ی جویی، اورموی که به دلیل بی‌اعتنایی به مال دنیا دچار فقر گردیده بود به سبب بدهی ۳۰۰ دیناری به زندان افتاد و سرانجام به علت ابتلا به بیماری در سال ۶۹۳ قمری در همان زندان درگذشت (Uygun, 2008: 479).

در ادامه مقاله به معرفی کتاب/ادوار و رساله شرفیه که به عنوان منبعی برای نویسندگان و موسیقی دانان سالها مورد استفاده قرار گرفته پرداخته و اطلاعات مربوط به این دو ارائه خواهد شد.

۲.۱.۱. کتاب الادوار

کتاب/ادوار به توصیه‌ی خواجه نصیرالدین طوسی (م: ۶۷۲ ق) و در دوره‌ی مستنصر بالله (م: ۶۴۰ ق) به زبان عربی تألیف شده است (اوینگون، ۲۰۰۲: ۹۷). این کتاب در پانزده فصل به موضوعاتی همچون تعریف نغمه و بیان حدت (زیر) و ثقل (بم) آن، تقسیم بندی دساتین (پرده‌ها)، نسبت‌های ابعاد، عوامل تنافر (ناهماهنگی) در نغمات، تألیف نغمات ملایم، ادوار و نسبت‌های آن‌ها، حکم دو وتر (سیم/تار)، تسویه‌ی (کوک کردن) تارهای عود و استخراج ادوار از آن، نام‌های ادوار مشهور، اشتراکات میان نغمات ادوار، طبقات ادوار، در مورد کوک‌هایی نا رایج، دورهای ایقاعی و تأثیر نغمات پرداخته است. (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: برگ ۱-۲). موسیقیدانانی همچون مبارکشاه (م: پس از ۷۸۴ ق) و عبدالقادر مراغی (م: ۸۳۸ ق) بر این کتاب شروحي نوشته اند.

۲.۱.۲. رساله الشرفیه

اورموی این رساله را به نام شرف‌الدین هارون، پسر شمس‌الدین جویی (م: ۶۸۳ ق)، به زبان عربی به رشته‌ی تحریر درآورده است (Uygun, 2008: 130). این اثر شامل پنج مقاله است که به موضوعاتی چون تعریف صوت و تردیدهایی در آنچه که قدما گفته اند، استخراج ابعاد و نسبت و مرتبه‌ی این ابعاد از لحاظ ملایمت و نا ملایمت و نام‌های آنها، افزودن و کاستن بعضی

از ابعاد به یکدیگر و استخراج اجناس از ابعاد وسطی، ترتیب اجناس در طبقات ابعاد بزرگ و ذکر نسبت آنها، ایقاع و نسبت ادوار آن و استخراج الحان به روش عملی می‌پردازد (اورموی، شماره ۴۵۴۲: برگ ۱-۲).

۲.۲. ایقاع و ارکان آن

در این بخش، به تعریف ایقاع و ارکان آن که در توصیف دوره‌های ایقاعی به کار رفته‌اند، پرداخته می‌شود.

۲.۲.۱. ایقاع

اورموی، که با تألیف کتاب *الادوار* به عنوان بنیان گذار سنت ادوار شناخته می‌شود، ایقاع را به شکل مجموعه‌ای از نقرات با نسبت‌های خاص و با زمان‌های معین که دارای دوره‌های زمانی مساوی است و توسط طبع سلیم انسان قابل درک است تعریف نموده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: برگ ۵۳). در تعریف او، تأثیرپذیری از تعریف فارابی درباره‌ی ایقاع مشهود است (نک. فارابی: ۴۳۶)، اما اورموی با افزودن شرط دوره‌های مساوی، توضیح دقیق‌تری ارائه می‌دهد. در رسالات موسیقی این دوره، ایقاع به دو نوع متصل (موصل) و منفصل (مفصل) تقسیم می‌شود. اورموی بیان می‌کند که ایقاع موصل دارای نقرات با ارزش زمانی مساوی است، در حالی که ایقاع مفصل فاقد این ویژگی است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: برگ ۵۴).

۲.۲.۲. ارکان ایقاعی

ایقاع از سه رکن سبب، وتد و فاصله تشکیل شده است. این ارکان که هر کدام به دو بخش تقسیم می‌شوند با روشی به نام اتانین توضیح داده می‌شوند.

سبب: به دو نوع خفیف و ثقیل تقسیم می‌شود. سبب خفیف، مانند "تن" (ten)، از یک هجای بلند تشکیل شده، در حالی که سبب ثقیل، مانند "تن" (tene)، دارای دو هجای کوتاه است (محمد زاده صدیق، ۱۳۸۷: ۵۱).

وتد: شامل وتد مجموع و وتد مفروق است. وتد مجموع، مانند "تنن" (tenen)، از یک هجای بلند تشکیل شده، در حالی که وتد مفروق، مانند "تنن" (tenne)، دارای یک هجای بلند و یک هجای کوتاه است (محمد زاده صدیق، ۱۳۸۷: ۵۱).

فاصله: به فاصله‌ی صغری و فاصله‌ی کبری تقسیم می‌شود. فاصله‌ی صغری، مانند "تننن" (tenenen)، از دو هجای کوتاه و یک هجای بلند تشکیل شده است، در حالی که فاصله‌ی کبری، مانند "تنننن" (tenenenen)، سه هجای کوتاه و یک هجای بلند دارد (محمد زاده صدیق، ۱۳۸۷: ۵۱).

در این مقاله، هجاهای بلند با علامت نت سیاه (♩) و هجاهای کوتاه با علامت نت چنگ (♪) نمایش داده می‌شوند.

جدول شماره ۱. ارکان ایقاعی و ارزش زمانی آنها با نت ها

ارکان ایقاعی	فاصله		وتد		سبب	
	فاصله کبری	فاصله صغری	وتد مفروق	وتد مجموع	سبب ثقیل	سبب خفیف
	Tenenenen	Tenenen	Tenne	Tenen	Tene	Ten / Nen
ارزش زمانی با نت ها	♩	♪	♩	♩	♩	♩

اورموی در توضیح و تعریف دورهای ایقاعی در بعضی از موارد از افعال عروضی هم استفاده کرده است. این افعال عروضی هم به مانند ارکان ایقاعی اما با مثال هایی متفاوت از سه رکن سبب، وتد و فاصله تشکیل شده اند (Tural, 2011: 21-20). در جدول زیر افعال عروضی مورد استفاده اورموی نشان داده شده است.

جدول شماره ۲. افعال عروضی و ارزش زمانی آنها با نت ها

ارزش زمانی با نت ها	ارکان	مثال با اتانین	افعال عروضی
♩	وتد مجموع + وتد مجموع	tenen tenen	مفاعیلن
♪	فاصله صغری	tenenen	فعِلن
♩	فاصله صغری + سبب خفیف	ten tenenen (tenne tenen)	مفتعلن
♩	سبب خفیف + ۲ وتد مجموع	tenen tenen ten	مفاعلاتن
♩	سبب خفیف + فاصله صغری + سبب خفیف	ten tenenen ten	مفتعلاتن
♩	سبب خفیف + فاصله صغری	tenenen ten	فعِلاتن

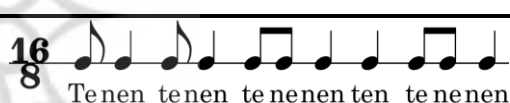
۳. یافته‌ها

اورموی در دو اثر خود یعنی الرسالة الشرفیه و کتاب الادوار، به ده دور ایقاعی اشاره کرده است. در حالی که در مورد دورهای ایقاعی ثقیل اول، ثقیل ثانی، خفیف ثقیل، رمل، خفیف رمل، هزج و فاختی در هر دو اثر توضیحاتی ارایه شده است، دورهای ایقاعی مضاعف رمل و فاختی زاید در الرسالة الشرفیه و ثقیل رمل در کتاب الادوار جای گرفته اند. در این بخش، پس از شرح تعاریف اورموی، این دورها با سیستم نت نویسی امروزی نشان داده شده اند.

۳.۱. ثقیل اول

اورموی در *الرساله الشرفیه*، این دور را متشکل از دو وتد، یک فاصله، یک سبب خفیف به علاوه یک فاصله ی دیگر با افعال عروضی "مفاعِلن فَعِلن مفتعلن" تعریف نموده (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 56a)، لیکن در تعریف این دور با ارکان ایقاعی نوع وتد و فاصله را بیان نکرده است، اما با توجه به افعال عروضی ای که در تعریف دور ایقاعی ثقیل اول به کار گرفته شده است می توان گفت که از دو وتد مجموع و دو فاصله صغری استفاده شده است. با تحلیل این تعریف، این دور ایقاعی را می توان به صورت "tenen tenen tenenen ten tenenen" نمایش داد. دور ایقاعی ثقیل اول در کتاب *الادوار* نیز با همین اتانین و الگو تکرار شده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 27b-28a).

جدول شماره ی ۳: دور ایقاعی ثقیل اول در *الرساله الشرفیه* و کتاب *الادوار*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenen tenen tenenen ten tenenen	مفاعِلن فَعِلن مفتعلن
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و کتاب *الادوار* و جدول شماره ی ۳ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی ثقیل اول برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی است.^۱

۳.۲. ثقیل ثانی

بنا بر تعریف اورموی در *الرساله الشرفیه* این دور نصف ثقیل اول بوده و وزن آن برابر با "مفاعلاتن" است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: ۵۶ب). با توجه به فعل عروضی "مفاعلاتن" که در تعریف دور ایقاعی ثقیل ثانی استفاده شده است میتوان این دور را متشکل از دو وتد مجموع و یک سبب خفیف و به صورت "tenen tenen ten" تعریف کرد. اورموی این دور را در کتاب *الادوار* به صورت "tenen tenen ten tenen tenen ten" توصیف کرده است. (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 28a).

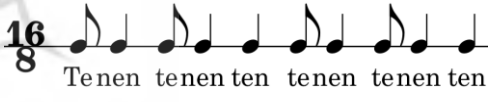
^۱ در این مقاله هدف از ارزش واحد زمانی، ارزش زمانی کوچکترین واحد میزان در هر میزان است. در این مقاله ارزش زمانی کوچکترین واحد هر میزان برابر با ارزش زمانی یک نت چنگ حساب شده است. بنابراین وقتی میگوییم "هر میزان دور ایقاعی ثقیل اول برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی است" یعنی هر میزان دور ایقاعی ثقیل اول برابر است با مجموع زمانی ۱۶ نت چنگ. در این مقاله در تحلیل تمامی ادوار ایقاعی این روش به کار گرفته شده است.

جدول شماره ی ۴: دور ایقاعی ثقیل ثانی در الرسالة الشرفیه

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenen tenen ten	مفاعلاتن
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و جدول شماره ی ۴ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی ثقیل ثانی برابر با ارزش ۸ واحد زمانی است.

جدول شماره ی ۵: دور ایقاعی ثقیل اول در کتاب الادوار

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenen tenen ten tenen tenen ten	-
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب *الادوار* و جدول شماره ی ۵ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی ثقیل ثانی برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی است. همچنین با توجه به توضیحات ارایه شده در جدول شماره ی ۴ مشخص می شود که هر میزان از دور ثقیل ثانی تعریف شده در کتاب *الادوار* برابر با یک میزان این دور در *الرساله الشرفیه* است.

۳.۳. خفیف ثقیل

اورموی در *الرساله الشرفیه*، زمان این دور را برابر با نصف زمان دور ثقیل ثانی، متشکل از یک سبب خفیف به علاوه یک سبب ثقیل با فعل عروضی "فعلن" تعریف کرده (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57a)، لیکن با توجه به تعریف این دور ایقاعی با فعل عروضی "فعلن"، ارکان عروضی تشکیل دهنده این دور را باید به شکل یک سبب ثقیل به علاوه یک سبب خفیف دانست. با دقت در تابلویی که اورموی این دور را نشان داده است مشخص می شود که او از تعریف دوم پیروی کرده است. با توجه به تمامی این توضیحات این دور ایقاعی را می توان با اتانین "tenenen" نشان داد. اورموی در کتاب *الادوار* دور ایقاعی خفیف ثقیل را با اتانین "ten tene ten tene ten tene ten tene" تعریف کرده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 28b).

جدول شماره ی ۶: دور ایقاعی خفیف ثقیل در الرسالة الشرفیه

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenenen	Fe'ilün
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و جدول شماره ی ۶ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی خفیف ثقیل برابر با ارزش ۴ واحد زمانی است.

جدول شماره ی ۷: دور ایقاعی خفیف ثقیل در کتاب الادوار

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten ten ten ten ten ten ten ten	-
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب *الادوار* و جدول شماره ی ۷ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی خفیف ثقیل برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی است.

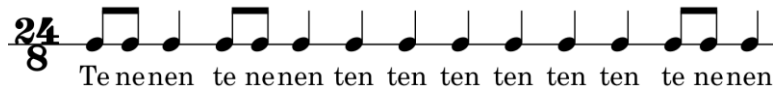
۳.۴. ثقیل رمل

دور ثقیل رمل فقط در کتاب *الادوار* و با اتانین "tenenen tenenen ten ten ten ten ten tenenen" تعریف شده است. بنا به گفته ی اورموی این دور نزد مردم عجم با نام "ضرب اصل" شناخته می شده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 29b).

جدول شماره ی ۸: دور ایقاعی ثقیل رمل در کتاب الادوار

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenenen tenenen ten ten ten ten ten tenenen	-

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب *الادوار* و جدول شماره ۸ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی ثقیل رمل برابر با ارزش ۲۴ واحد زمانی است.

۳.۵. رمل

اورموی در *الرساله الشرفیه*، دورایقاعی رمل را با افعال عروضی به شکل "مفتعلاتن فعلن" و "مفتعلن مفتعلن" تعریف کرده است. همچنین نوع دیگر این دور را با استفاده از روش اتانین به صورت "ten ten tenenen tenenen" توضیح داده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57b-58a). هر دو شکل تعریف شده با افعال عروضی را می توان با اتانین "ten tenenen ten tenenen" نشان داد. اورموی در کتاب *الادوار* دور ایقاعی رمل را با اتانین "ten ten ten ten ten ten" توصیف کرده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 30a).

جدول شماره ۹: دور ایقاعی رمل (شکل اول) در *الرساله الشرفیه*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten tenenen ten tenenen	مفتعلاتن فعلن / مفتعلن مفتعلن

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

جدول شماره ۱۰: دور ایقاعی رمل (شکل دوم) در *الرساله الشرفیه*

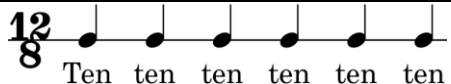
وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten ten tenenen tenenen	-

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در الرسالة/الشرفیه و جدول شماره ی ۱۰ و شماره ی ۱۱ ارایه شده، می توان گفت که در هر دو شکل، هر میزان دور ایقاعی رمل برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی است. لیکن با دو چینش و الگوی متفاوت.

جدول شماره ی ۱۱: دور ایقاعی رمل در کتاب الادوار

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten ten ten ten ten ten	-
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب/الادوار و جدول شماره ی ۱۱ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی رمل برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی است. همچنین با توجه به توضیحات ارایه شده در جدول شماره ی ۹، ۱۰ و ۱۱ مشخص می شود که هر سه شکل تعریف شده از دور ایقاعی رمل در هر میزان دارای ارزش ۱۲ واحد زمانی می باشند هر چند با سه چینش و الگوی متفاوت.

۳.۶. خفیف رمل

اورموی در الرسالة/الشرفیه، دورایقاعی خفیف رمل را با افعال عروضی "مفتعلن مفتعلن" که از منظر زمانی برابر با "مفتعلاتن فعلن" است توصیف کرده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57a). با توجه به افعال عروضی ای که در تعریف دور ایقاعی خفیف رمل استفاده شده است میتوان این دور به صورت "ten tenenen ten tenenen" تعریف کرد. اورموی در کتاب/الادوار این دور ایقاعی را با اتانین "ten tenen ten tenen" نشان داده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 30a).

جدول شماره ی ۱۲: دور ایقاعی خفیف رمل در الرسالة الشرفیه

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten tenenen ten tenenen	مفتعلن مفتعلن / مفتعلاتن فعلن
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و جدول شماره ی ۱۲ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی خفیف رمل برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی است.

جدول شماره ی ۱۳: دور ایقاعی خفیف رمل در کتاب الادوار

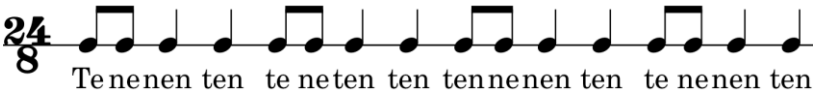
وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten tenen ten tenen	-
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب *الادوار* و جدول شماره ی ۱۳ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی خفیف رمل برابر با ارزش ۱۰ واحد زمانی است. همچنین با توجه به توضیحات ارایه شده در جدول شماره ی ۱۲ و ۱۳ مشخص می شود که این دور ایقاعی هم با دو ارزش زمانی متفاوت هم با دو چینش و الگوی متفاوت تعریف شده است.

۳.۷. مضاعف رمل

اورموی در *الرساله الشرفیه*، دورایقاعی مضاعف رمل را با اشاره به رواج داشتن نزد مردم فارس، متشکل از یک فاصله و چهار سبب خفیف با افعال عروضی "فَعِلَاتِن فَعِلَاتِن فَعِلَاتِن فَعِلَاتِن" تعریف کرده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57a-57b). با توجه به افعال عروضی ای که در تعریف دور ایقاعی مضاعف رمل استفاده شده، میتوان این دور را به صورت "tenenen ten tenenen ten tenenen ten tenenen ten" تعریف نمود. این دور ایقاعی در کتاب *الادوار* جای نگرفته است.

جدول شماره ی ۱۴: دور ایقاعی مضاعف رمل در *الرساله الشرفیه*

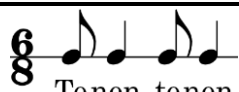
وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenenen ten tenenen ten tenenen ten tenenen ten	فَعِلَاتِن فَعِلَاتِن فَعِلَاتِن فَعِلَاتِن
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و جدول شماره ۱۴ ارائه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی مضاعف رمل برابر با ارزش ۲۴ واحد زمانی است.

۳.۸. هزج

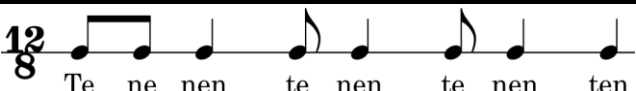
اورموی در *الرساله الشرفیه*، دورایقاعی هزج را با اتانین و به صورت "tenen tenen" تعریف کرده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57a). این دور ایقاعی در کتاب *الادوار* به دو شکل متفاوت و با اتانین به صورت "tenenen tenen tene" و "tenenen ten" توصیف شده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 30a-30b).

جدول شماره ی ۱۵: دور ایقاعی هزج در *الرساله الشرفیه*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenen tenen	-
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و جدول شماره ی ۱۵ ارائه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی هزج برابر با ارزش ۶ واحد زمانی است.

جدول شماره ی ۱۶: شکل اول دور ایقاعی هزج در کتاب *الادوار*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenenen tenen tenen ten	-
تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی	
	

جدول شماره ی ۱۷: شکل دوم دور ایقاعی هزج در کتاب *الادوار*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenenen ten	-

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب *الادوار* و جدول شماره ی ۱۶ و ۱۷ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی هزج به صورت دو شکل متفاوت برابر با ارزش ۱۲ و ۶ واحد زمانی است.

همچنین با توجه به توضیحات جدول شماره ی ۱۵، ۱۶ و ۱۷ می توان دریافت که اورموی دورایقاعی هزج را به سه صورت دارای ارزش ۶، ۱۲ و ۶ واحد زمانی توصیف می کند که سه چینش و الگوی متفاوت دارند.

۳.۹. فاختی

اورموی در *الرساله الشرفیه*، دورایقاعی فاختی را با اشاره به اینکه متعلق به قوم فارس بوده و لیکن بین اعراب و حتی نزد خود این مردم رواج نداشته است، متشکل از یک سبب خفیف، دو فاصله (صغری)، یک سبب خفیف و باز هم دو فاصله (صغری) با افعال عروضی "مفتعلن فعْلن مفتعلن فعْلن" تعریف کرده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57b-58a). با توجه به افعال عروضی ای که در تعریف دور ایقاعی فاختی استفاده شده است میتوان این دور را به صورت "ten tenenen tenenen ten" *tenenen tenenen* تعریف نمود. اورموی در کتاب *الادوار* این دور را با اشاره به اینکه متعلق به قوم عجم است به صورت "tenenen ten tenenen tenenen ten tenenen" توصیف کرده است (اورموی، شماره ۰۲۴۱۳: 30b).

جدول شماره ی ۱۸: دور ایقاعی فاختی در *الرساله الشرفیه*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten tenenen tenenen ten tenenen tenenen	مفتعلن فعْلن مفتعلن فعْلن

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در *الرساله الشرفیه* و جدول شماره ی ۱۸ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی فاختی برابر با ارزش ۲۰ واحد زمانی است.

جدول شماره ی ۱۹: دور ایقاعی فاختی در کتاب *الادوار*

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Tenenen ten tenenen tenenen ten tenenen	-

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در کتاب/الادوار و جدول شماره ی ۲۰ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی فاختی برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی است. همچنین با توجه به توضیحات ارایه شده در جدول شماره ی ۱۸ و ۱۹ مشخص می شود که هر دو شکل تعریف شده از دور ایقاعی فاختی در هر میزان دارای ارزش ۲۰ واحد زمانی می باشند هر چند با دوچینش و الگوی متفاوت.

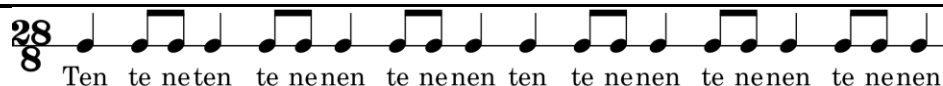
۳.۱۰. فاختی زاید

اورموی در الرسالة الشرفیه، دورایقاعی فاختی زاید را به صورت افزودن یک فاصله (صغری) به آخر دور فاختی توصیف کرده و این دور را با افعال عروضی "مفتعلن فعلن مفتعلن فعلن فعلن" تعریف کرده است (اورموی، شماره ۴۵۴۲: 57b-58a؛ اورموی، ۱۳۸۵: ۱۹۶-۱۹۷). با توجه به افعال عروضی ای که در تعریف دور ایقاعی فاختی زاید استفاده شده است میتوان این دور را به صورت "ten tenenen tenenen tenenen ten tenenen tenenen tenenen" تعریف نمود. این دور ایقاعی در کتاب/الادوار جای نگرفته است.

جدول شماره ی ۲۰: دور ایقاعی فاختی زاید در الرسالة الشرفیه

وزن با اتانین	وزن با افعال عروضی
Ten tenenen tenenen tenenen ten tenenen tenenen tenenen	مفتعلن فعلن مفتعلن فعلن فعلن

تصویر دور ایقاعی با سیستم نت نویسی امروزی

با توجه به توضیحات و تحلیلی که در الرسالة الشرفیه و جدول شماره ی ۲۰ ارایه شده، می توان گفت که هر میزان دور ایقاعی فاختی زاید برابر با ارزش ۲۸ واحد زمانی است.

۴. نتیجه گیری

صاحب الادوار صفی الدین اورموی در *الرساله الشرفیه* و کتاب *الادوار*، در مجموع ۱۰ دور ایقاعی را با استفاده از ارکان ایقاعی و بهره گیری از روش اتانین و افعال عروضی توصیف کرده است. بر اساس یافته‌های این تحقیق مشخص می‌گردد که؛ اورموی، دوره‌های ایقاعی ثقیل اول، ثقیل ثانی، خفیف ثقیل، ثقیل رمل، رمل، خفیف رمل، هزج و فاختی مورد بحث در کتاب *الادوار* خود را با استفاده از روش اتانین و دوره‌های ایقاعی ثقیل اول، ثقیل ثانی، خفیف ثقیل، رمل، خفیف رمل، مضاعف رمل، هزج، فاختی و فاختی زاید مورد بحث در *الرساله الشرفیه* را به جز دوره‌های ایقاعی رمل و هزج با استفاده از افعال عروضی، دور ایقاعی رمل مورد بحث در *الرساله الشرفیه* را با استفاده از هر دو روش اتانین و افعال عروضی و دور ایقاعی هزج را فقط با استفاده از روش اتانین توضیح داده است.

علاوه بر این، مشخص می‌گردد که بین برخی از دوره‌های ایقاعی که اورموی در *الرساله الشرفیه* و کتاب *الادوار* شرح داده است، تفاوت‌هایی از حیث ارزش واحد زمانی در هر میزان یک دور و تفاوت‌هایی در چینش و یا الگوی دوره‌های ایقاعی با ارزش واحد زمانی مشترک وجود دارد. بر این اساس؛ دور ایقاعی خفیف ثقیل در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۴ واحد زمانی و در کتاب *الادوار* برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی، دور ایقاعی خفیف رمل در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی و در کتاب *الادوار* برابر با ارزش ۱۰ واحد زمانی، دور ایقاعی هزج در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۶ واحد زمانی و نوع اولش در کتاب *الادوار* برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی، دور ایقاعی رمل در *الرساله الشرفیه* با دو چینش و الگوی متفاوت برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی و در کتاب *الادوار* هم برابر با ارزش ۱۲ واحد زمانی ولی باز هم با چینش و الگویی متفاوت، دور ایقاعی هزج در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۶ واحد زمانی و نوع دومش در کتاب *الادوار* هم برابر با ارزش ۶ واحد زمانی اما با الگویی متفاوت، دور ایقاعی فاختی در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۲۰ واحد زمانی و در کتاب *الادوار* با الگویی متفاوت برابر با ارزش ۲۰ واحد زمانی توصیف شده است.

علاوه بر این تفاوت‌ها، مشخص می‌گردد که دور ایقاعی ثقیل اول در هر دو اثر دارای ارزش زمانی و الگویی مشترک می‌باشد. و نیز دور ایقاعی ثقیل ثانی که در *الرساله الشرفیه* برابر با ارزش ۸ واحد زمانی توضیح داده شده است، در کتاب *الادوار* نیز با همان الگو اما مساوی با دو دور از آن برابر با ارزش ۱۶ واحد زمانی شرح داده شده است.

لازم به ذکر است که در این مقاله به توضیح و تحلیل دوره‌های ایقاعی شرح داده شده در *الرساله الشرفیه* و کتاب *الادوار* و نشان دادن آنها با در نظر گرفتن سیستم نت نویسی امروزی اکتفا شده است و نیاز به مطالعات و بررسی‌های بیشتر در زمینه ی

جایگاه ضرب‌های قوی و ضعیف در این دوره‌های ایقاعی و روش اجرای آنها و تاثیر این دوره‌های ایقاعی در الگوهای ریتمیک مورد استفاده در موسیقی امروزی ایران و حتی ترکیه و کشورهای عربی احساس می‌گردد.

۵. منابع و مآخذ

- ابو نصر فارابی. (۱۹۶۷). کتاب الموسیقی الکبیر. شرح و تحقیق: غطاس عبد الملک خشبه. دارالکتاب عربی. قاهره.
- صفی الدین اورموی. (۱۳۸۵). الرسالة الشرفیه فی النسب التألیفیه. ترجمه: بابک خضرای. انتشارات فرهنگستان هنر.
- صفی الدین اورموی. (نسخه خطی). الرسالة الشرفیه فی النسب التألیفیه. کتابخانه ی بایزید. کلکسیون بایزید. استانبول: B4524.
- صفی الدین اورموی. (نسخه خطی). کتاب الادوار. کتابخانه ی سلیمانیه. کلکسیون ایاصوفیه. استانبول: 02413.
- عبدالقادر مراغی. (نسخه خطی). شرح ادوار اورموی. کتابخانه ی نور عثمانیه. کلکسیون نور عثمانیه. استانبول: 03651-001.
- مبارکشاه بخاری. (نسخه خطی). شرح کتاب الادوار. موزه بریتانیا. ۲۳۶۱.
- محمد زاده صدیق، حسین. (۱۳۸۷). سیری در رساله های موسیقایی. انتشارات تکدرخت.
- Raeisi, E. ve Bulut, F. (2024). IX. ve XV. Yüzyıllar Arasında Yazılmış Mûsikî Risâlelerin Dil-Dönem Özellikleri ve İçerdiği Konular. *Meshk Dergisi*. 1(2). 197-215. DOI:10.26650/meshk.2024.0011.
- Raeisi, E. (2022). *Edvar Geleneginden Günümüze İran Müziğinde Usul Yapıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi LEE. Samsun.
- Tural, H. (2011). *Arap Edebiyatında Arûz*. Ensar Neşriyat.
- Uygun, M. N. (2002). Kitâbü'l-Edvâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 97-98). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uygun, M. N. (2008). Safiyyüddin el-Urmevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 35, ss. 479-80). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uygun, M. N. (2008). er-Risâletü’ş-Şerefiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 130-131). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

